

STUDII ȘI CERCETĂRI: PSIHLOGIE

EMERGENȚA REPREZENTĂRILOR SOCIALE. MECANISMUL DE OBIECTIVARE*

Mihai ȘLEAHIȚCHI

Catedra Psihologie Aplicată

The existence of the social representatives is organically liken to the phenomenon of objectification. The phenomenon concerned, as it has not demonstrated a single time, conveys a psycho-mental type of activity that transforms the concepts of familiar images, “materializes” abstractions, and reproduces the notions in the iconic style. Without this phenomenon it would have been impossible, under the impact of an informational pressure, to simplify and grasp under the consciousness control the existent social objectives.

Obviously, it is impossible for the human intellect to objectivate/externalize the whole information – as a rule, when we face something new, we tend just to extract some essential aspects of what we see. After selecting some essential elements out of a “multicolor” informational set, a “figurative scheme” is formed, i.e. ideas transformed into a grouping of familiar, common, or “informal” images, that approaches the cognition objective to the known subject. Keeping at first a certain connection to the theory it emerged of, the “figurative scheme” is gradually becoming independent, getting its own reality. Later we witness its “naturalization”, which actually represents a substitution of schematized objects and abstract interpretations with some concrete objects embedded in the reality. Something that was initially just a speculative approach, a mental equation that could be accessible to a limited number of individuals, becomes in time a public good and something accessible to all.

Cunoașterii mecanismelor prin care are loc emergența reprezentărilor sociale trebuie să i se acorde, indiscutabil, o importanță majoră. Argumentul, credem, stă la suprafață: în lipsa unor informații pertinente cu referire la mecanismele în cauză, riscăm să fim la curent doar cu produsele unui proces, fără a avea vreo închiuire despre cum și în ce bază apar aceste produse.

Exprimând *repere conceptuale, idei-forță, prisme inductoare de mentalități sau credințe care influențează comportamentele*, reprezentările sociale, precum s-a menționat de nenumărate ori, *nu apar pe un loc viran*. Până a deveni, expresia lui S.Moscovici și G.Vignaux (1994, p.25-26), entități psihomentale argumentative chemate să stabilească legături, să amintească, să construiască imagini, să dea sens, să rezume în câteva cuvinte/propoziții un clișeu sau o etichetă, să asigure raționalitatea discursului sau integritatea normativă a grupului, ele, întâi de toate, trebuie să *dispună de obârșie*, să dovedească că sunt *producții despre ceva preexistent*, că reprezintă *reflecții despre conținuturi deja elaborate*. Or, de la bun început, întreaga lor existență este alimentată de valori, credințe, norme, reguli și practici culturale, de ritualuri, cutume și stiluri comportamentale acceptate de toată sau aproape toată lumea. În plus, așa cum ține să atenționeze A.Neculau (1996, p.34), nu sunt de neglijat și anumite „zone obscure” ale vieții de zi cu zi, după cum și anumite „mărturii”, mai mult sau mai puțin discrete, ale individului sau grupului.

* În literatura psihosociologică de extracție românească, de rând cu termenul *obiectivare* se mai atestă și cel de *obiectificare*.

Drept exemple concludente, în acest sens, apar: M.Curelaru. *Reprezentări sociale*. - Ediția a 2-a, revăzută. - Iași: Polirom, 2006, p.48-50; S.Chelcea. *Reprezentare socială* / S.Chelcea, P.Iluț (coord.). *Enciclopedie de psihosociologie*. - București: Editura Economică, 2003, p.313 sau/și A.Neculau, M.Curelaru. *Reprezentări sociale* / A.Neculau (coord.). *Manual de psihologie socială*. - Iași: Polirom, 2003, p.291-292.

În ceea ce ne privește, vom prefera să operăm, pe întreaga suprafață a studiului, cu noțiunea de *obiectivare*. Și aceasta pentru că anume ei, și nu celei de *obiectificare* i se acordă, deocamdată, atenție în cele mai cunoscute dicționare lămuritoare ale limbii române (cum ar fi, bunăoară: *Dicționarul explicativ al limbii române*. - București: Editura Academiei Române, 1984, p.614); *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. - Chișinău: Cartier, 1999, p.653); *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. - București: Editura Academiei Române, 1983, p.415) sau/și *Dicționarul de neologisme*. - București: Editura Academiei Române, 1986. p.741).

În calitatea lor de *științe colective sui generis*, reprezentările sociale redau tipul de constructe cerebrale care își trag proveniența dintr-un univers comun „palpabil”, dintr-o realitate socială concretă. Și de această dată, *apartenența la comunitate* – ca să dăm curs unui pasaj din M.Kundera (2009), unul dintre cei mai importanți romancieri ai timpurilor noastre, autorul renumitelor *Viața e în altă parte*, *Cartea râsului și a uitării*, *Nemurirea*, *Lentoarea*, *Identitatea* sau *Ignoranța* – „(...) *ne ia ochii cu visurile ei, cu elanurile ei, cu proiectele, iluziile și luptele ei, cu religiile, ideologiile și pasiunile ei*”.

Deoarece originea oricărei reprezentări sociale se regăsește fie în contextul spectrelor relaționale existente, fie în substanța unor modele experiențiale anterioare, este de la sine înțeles că ceea ce poate fi echivalat cu *geneza entităților psihomentele argumentative* sau – în alți termeni – cu *reliefarea grilelor de lectură a realității* ține de niște ecuații cu un pronunțat caracter fenomenologic. Cu alte cuvinte, despre fondarea câmpurilor reprezentationale se poate vorbi la modul serios doar pornindu-se de la existența anumitor factori de influență și doar luându-se în calcul efectele care sunt nemijlocit legate de prezența lor. În fine, emergența reprezentărilor sociale este de neînchipuit fără implicarea unor mecanisme care au la bază procesele de gândire centrate pe memorie și pe concluziile elaborate anterior.

Care sunt aceste mecanisme?

Multiple investigații atestă punctul de vedere potrivit căruia geneza reprezentărilor sociale antrenează două mecanisme de bază – *obiectivarea* și *ancorarea*. Fiecărui îi revine o construcție multivalentă, funcții variate, roluri distincte, potențialități edificatoare enorme. O abordare concomitentă a acestora s-ar impune în mod special, ea putând oferi o viziune detaliată asupra modului în care se nasc și viețuiesc „categoriile de cunoștințe cu funcționalitate socială”. Așa cum, însă, spațiul rezervat prezentului studiu este limitat, nu avem decât să analizăm lucrurile pe rând, recurgând, *ab initio*, la examinarea celui dintâi mecanism.

Așadar, ce reprezintă, *obiectivarea*?

Destinația acestui mecanism, potrivit unui unghi de vedere de largă răspândire, constă în *reducerea abstractului la concret* sau – altfel spus – în *asigurarea condițiilor prin care indivizii sau grupurile capătă posibilitatea de a transforma conceptele, noțiunile teoretice în imagini familiare*. Aserțiunile de mai jos – doar câteva dintr-un număr extrem de mare – vin să confirme existența unei asemenea stări de fapt:

- **S.Moscovici**: *obiectivarea satuează ideea de nefamiliaritate cu realitatea, o transformă în chiar esența realității* (S.Moscovici, 1997, p.47);
- **G.-N. Fischer**: *creând o „punte” între anturaj și conștiința umană, obiectivarea o alimentează pe ultima cu imagini și cu atribute concrete, precum și cu fonduri patrimoniale cognitive comune* (G.-N. Fischer, 1987, p.22);
- **S.Moscovici**: *obiectivarea reprezintă „materializarea” unei abstracții, transformarea unui concept într-o imagine obișnuită, cunoscută, știută* (S.Moscovici, 1976, p.57);
- **A.Neculau**: *obiectivarea pune începutul procesului de integrare a acțiunilor psihologice și sociale, a mecanismelor mentale și a fenomenelor sociale; datorită ei se produce filtrajul cognitiv al naturii flotante, se dă o viziune acceptabilă, concretă și coerentă asupra lumii din jur* (A.Neculau, 1992, p.39-40);
- **A.Neculau – M.Curelaru**: *în mod esențial, funcția de bază a obiectivării este aceea de a simplifica informațiile privitoare la un obiect, prin intermediul unui fenomen de „concretizare a noțiunilor”* (A.Neculau & M.Curelaru, 2003, p. 291);
- **M.Curelaru**: *obiectivarea este procesul de formare a unei reprezentări sociale prin intermediul căruia conceptele, noțiunile abstracte sunt concretizate și atașate unor sensuri și imagini familiare* (M.Curelaru, 2006, p.55);
- **T.P. Emelianova**: *obiectivarea face ca reprezentările sociale să ia forma unor constructe mentale „ilustrative” ușor utilizabile de către indivizi pe tot parcursul familiarizării lor cu lumea din care fac parte* (T.P. Emelianova, 2006, p.112-113).

Caracterizând genul de activitate sociocognitivă care oferă indivizilor sau grupurilor posibilitatea de a prelua anumite idei „izolate și luate în considerare aparte” pentru a fi remodelate în date accesibile cunoașterii comune, în construcții ideatice banale sau – cu alte cuvinte – în formule intelectuale subsumate unei logici elementare, obiectivarea, trebuie să remarcăm în mod special, se află în relații foarte strânse cu ceea ce poartă numele de *limbaj* (= sistem de comunicare alcătuit din sunete articulate apte să exprime gânduri, sentimente și dorințe). Or, mai devreme sau mai târziu, fenomenul de „concretizare a noțiunilor” începe să capete însem-

nele unui regim de adaptare, în condițiile cărui *cuvântul* fuzionează neconținut cu *imaginea*, iar *complexul de idei* cade cu sistematicitate sub imperiul *complexului iconic*. Cu această ocazie, în *The Phenomenon of Social Representations*, S.Moscovici susține că a obiectiva înseamnă, în fond, a descoperi calitatea iconică a unei idei sau a unei ființe imprecise, a reproduce un concept printr-o imagine. „A compara – spune el – deja înseamnă a depicta, a umple de substanță ceea ce este gol în mod natural. Trebuie numai să-l comparăm pe Dumnezeu cu un tată și ceea ce era invizibil devine vizibil instantaneu în mințile noastre, ca o persoană căreia i se poate răspunde ca atare”. Și în concluzie: „Un uriaș stoc de cuvinte referitoare la obiecte specifice se află în circulație în fiecare societate, iar noi ne aflăm sub o presiune constantă a nevoii de a oferi echivalentul lor în imagini concrete. Din moment ce ne asumăm faptul că aceste cuvinte nu se referă la „nimic”, suntem obligați să le legăm de ceva, să le găsim echivalente non-verbale” (S.Moscovici, 1984, p.34; S.Moscovici, 1997, p.47).

Adaptând realitatea exterioară la necesitățile imediate ale indivizilor – prin simplificarea informațiilor cu referire la obiectele sociale, dar și prin reducerea complexelor de idei la complexe de imagini – obiectivarea nu poate fi redusă, evident, la o construcție psihosocială elementară, simplistă, „neîncărcată”, rudimentară. O analiză detaliată a fenomenului, efectuată, de-a lungul anilor, în diverse centre investigaționale (universitare și extrauniversitare), a permis să se constate că, în virtutea funcțiilor îndeplinite, el, de fapt, reproduce un proces extrem de complicat, un process care, realizându-se gradual, trece prin cel puțin patru faze consecutive: *asocierea*, *decontextualizarea*, *figurativizarea* și *naturalizarea (ontizarea)*.

Referindu-se la *prima din fazele enunțate*, S.Moscovici (1984, p.552-553) menționează că ea redă, *ad valorem*, fireasca tendință a ceea ce intră – sau a intrat de curând - în țesutul conștiinței noastre de a se alipi componentelor care sunt deja parte a acestui țesut și care au o atribuție cât de cât vizibilă la informațiile recent achiziționate (nume de persoane, fenomene științifice, istorice, culturale etc.). Aducând exemplele de rigoare, ilustrul psihosociolog francez ține neapărat să remarce că „pătrunderea în noi” a imaginii de psihanaliză se datorează în cea mai mare măsură lui S.Freud, a celei legate de teoria relativității – lui A.Einstein, iar a celei legate de teoria reflexului condiționat – lui I.Pavlov. În mod similar, reprezentarea psihanalizatorilor se datorează în mare parte noțiunii de psihanaliză, iar reprezentarea behaviorismului – noțiunii elaborate în SUA.

Explicând de ce reprezentarea nu poate evita treapta asocierii, S.Moscovici spune că, în mod obiectiv, orice informație care vine din exterior se proiectează pe ceea ce este de acum format în mintea noastră. Și invers, orice element din cadrul sistemului informațional preexistent tinde să se „regăsească” în fluxul noilor achiziționări de date. Comentând, bunăoară, relația „psihanaliza – SUA”, el relevă că atitudinea preponderent negativă pe care au manifestat-o francezii, la finele anilor '50 – începutul anilor '60, vis-à-vis de invenția lui S.Freud poate fi înțeleasă doar știindu-se că pe atunci exista o impresionantă opoziție politică expansioniste a cercurilor guvernante americane. Pentru foarte mulți francezi, mai ales pentru cei ce aparțineau intelectualității, liderul lumii occidentale (alias, SUA) semnifica, la acel moment, o mostră de capitalism dur și nemilos, un tip de orânduire apt să provoace – în cazul eventualei lui multiplicări în Franța – descompuneri ale specificului național și pe acest vechi teritoriu european. Asociind psihanaliza („modă de tip american”, „simbol al modului american de viață”) cu SUA („exponent al capitalismului agresiv”), francezii din perioada vizată se împotrivesc pătrunderii conceptului de psihanaliză în viața lor, acest concept reprezentând pentru ei, întâi de toate, o expresie a unor inacceptabile stiluri comportamentale. Critica americanilor, conchide S.Moscovici (1976, p.223), a devenit critica psihanalizei, iar critica psihanalizei – critica americanilor. Astfel concepută, faza asocierii vine să exprime un proces de racordare a obiectului reprezentării la dimensiuni existențiale concrete, un proces prin care obiectul în cauză apare drept o realitate conștientizată, ca o stare ce poate fi ușor asemănată/ comparată cu ceva ce este bine știut, familiar, „comestibil”.

Logica *decontextualizării* – a celei *de-a doua faze* – rezidă în supunerea produselor fazei premărgătoare (= de *asociere*) unei evaluări axate pe criteriile normative acceptate în interiorul grupului. Ca urmare, din structura „stărilor ce pot fi asemuite cu ceva ce este bine știut” încep să se „rupă”, unul după altul, clementele constituente (se produce actul decontextualizării propriu-zise). Afirmându-se de zi cu zi, aceste principii contribuie la constituirea unor imagini mentale simple apte să reflecte laturile distinctive ale obiectelor sociale (A.Donțov, T.Emelianova, 1987, p.60). De-a lungul timpului, consolidându-și suporturile informaționale, imaginile la care ne referim se dezvoltă, evoluează, „cresc”, devenind în cele din urmă pârgii cerebrale, prin care diverse laturi ale unui anumit fapt/fenomen social formează un tot unitar, cu părți interdependente și intercorelate (C.Herzlich, 1972, p.315).

Conform mai multor autori din domeniu, tabloul laturilor esențiale ale obiectului reprezentării, obținut în rezultatul decontextualizării, pune începutul declanșării celei *de-a treia faze* a obiectivării, și anume: a fazei legate de conturarea „schemei figurative”. Sprijinindu-se pe caracteristicile de profunzime ale lucrurilor cu care venim în contact, cu notele definitorii ale acestora, „schema figurativă” dă naștere vizualizărilor schematice cu atribute concrete, clare și reale. Cu o asemenea contribuție, ea întrunește însușirile unui *patrimoniu comun* guvernat de legile și legitățile vulgarizării științifice (W.Doise-A.Palmonari, 1986, p.21-22; D.Jodelet, 1984, p.376-377).

După ce elementele care vizează esența lucrurilor sunt desprinse dintr-o gamă largă de informații, în conștiința noastră se produce o transformare semnificativă: „ansamblurile de idei” devin „grupaje de imagini familiare”. Are loc o mutație care, după cum preferă să se exprime S.Moscovici, „apropie obiectul cunoașterii de subiectul cunoscător”. Așa ceva se întâmplă, spune S.C. Purkhardt, mai ales, „ca urmare a unei discontinuități în gândirea individului și a lipsei de înțeles”; *nefamiliarul înspăimântător trebuie să fie substituit neapărat cu ceva apropiat, cunoscut, știut, agreeat*. Că lucrurile stau anume așa, și nu altfel, ne-o demonstrează, spre exemplu, situațiile în care „dispar convențiile”, în care „distincțiile dintre abstract și concret se estompează” sau în care „un comportament atipic obstrucționează continuarea normală a interacțiunii sociale”. La o concluzie similară ajungem și atunci când „întrăm într-o colectivitate sau într-o cultură nouă”, după cum și atunci „când ni se prezintă un obiect, un eveniment sau un concept nou” (S.C. Purkhardt, 1993, p.12).

„Schema figurativă”, opinează A.Donțov și T.Emelianova (1987, p.60), poate fi ușor sesizată, faptul în cauză conferindu-i un înalt grad de utilizabilitate atât în contextul decodificării/receptării informațiilor noi, cât și în contextul păstrării buneii orientări a individului/grupului în tradiționalele „labirinturi” existențiale.

Numeroase investigații psihosociologice demonstrează că valoarea formativă a „schemei figurative”, este condiționată de prezența, în interiorul ei, a *două poluri opuse*. Constituindu-se mulțumită „plusurilor” și „minusurilor” aduse în conștiința umană de către informațiile venite din exterior (multivalente, neomogene, contradictorii), aceste poluri provoacă, mai devreme sau mai târziu, în mintea fiecăruia dintre noi adevărate avalanșe de „atracții” și „respingeri”, separând opinii, diferențiind interese, punând sub semnul discriminării tradiții, credințe, cutume, valori și norme.

- S.Moscovici (1976) a constatat, spre exemplu, că, în reprezentarea socială a psihanalizei, indivizii, de regulă, își formează o schemă duală a psihismului (*conștient & inconștient*). Drept consecință, apar complexe, care, de fapt, nu fac decât să scoată în profil tensiunea apărută între cele două elemente ale schemei (*presiunea conștientului asupra inconștientului*).
- În aceeași ordine de idei, M.-J. Chombart de Lauwe (1979) susține că formarea reprezentărilor sociale despre copil și copilărie presupune, în mod neapărat, existența unei „scheme figurative” în care *copilul* apare în contrast cu „*omul mare*”, *copilăria* – cu *maturitatea*, *autenticul* – cu *neautenticul*, *spontanitatea* – cu *normativitatea preconcepțată*, iar *interesul dezinteresat* – cu *spiritul pragmatic*.
- La o încheiere asemănătoare a ajuns, ceva mai devreme, și Cl.Herzlich (1969), care a stabilit că în cazul fasonării reprezentărilor sociale cu referire la boală și sănătate este imperios necesară prezența unei „scheme figurative” având „la un capăt” opoziții categoriale de tipul „*individ-sănătate*”, iar la celălalt – opoziții categoriale de tipul „*societate-boală*”.

În definitiv, deși mai continuă să depindă de viziunea abstractă/teoria din care a izvorât, „schema figurativă” capătă, oricum, o anumită independență în raport cu aceasta, iar ulterior – și o *realitate proprie* (chiar dacă și una convențională).

Odată conturată, spun toți acei pentru care dinamica câmpurilor reprezentăionale a devenit un subiect prioritar de cercetare, „schema figurativă” tinde să se *naturalizeze*, de o manieră absolut firească, sau, altfel spus, să se *ontizeze*, ceea ce înseamnă, de fapt, că emergența „principiilor generatoare de luări de poziție” a ajuns la *ultima sa fază*.

Ce reprezintă naturalizarea/ontizarea „schemei figurative”?

În mare parte spune C.Herzlich (1972, p.316), naturalizarea „schemei figurative” nu este altceva decât un moment care semnifică două modificări esențiale în viața acesteia: „ieșirea” de sub imperiul unor abstracții și, totodată, prefacerea într-un construct psihomental cu trăsături naturale. Naturalizarea, după cum este convins și A.Neculau (1993, p.55), este chemată să articuleze „schema figurativă” la fondul cultural existent, la universul cerebral concret al indivizilor sau grupurilor. Ceea ce era, inițial, un *concept științific*, fiind doar pe înțelesul unui *grup restrâns de specialiști*, devine, acum, un *bun public*, un *lucru familiar*, *accesibil tuturor*. Ca urmare, observă – în context S.Moscovici (1979, p.48), complexe sau/și refularea încep să fie

recunoscute la anumiți indivizi, dobândind, astfel, o *existență concretă*, un înțeles situat în perimetrul *cunoașterii comune*.

Adept al substituirii noțiunii de *naturalizare* prin cea de *ontizare*, S.Moscovici (1984, p.555) vine să precizeze că un atare soi de înlocuire terminologică permite o tratare mult mai largă a fenomenului. Oricare cercetător, subliniază el, ar căpăta, în acest caz, posibilitatea de a sesiza că, ajunsă pe ultimul palier al constituirii sale, „schema figurativă” nu numai că dobândește trăsături naturale, raliindu-se fondurilor culturale în vigoare și universurilor cerebrale în plină putere, dar obține și o arhiimportantă *densitate materială*, un loc bine definit în *țesătura ontologică a conștiinței umane*.

Oricum, indiferent de faptul cum preferăm să ne exprimăm – prin categoria de *naturalizare* sau prin cea de *ontizare*, ultima fază a procesului de emergență reprezentatională este faza în care „schema figurativă” obține o *existență autonomă* și, concomitent, *quasifizică*, ajungând, în cele din urmă, să înfățișeze, expresia lui S.Moscovici, „un factor de constituire a realității sociale”. Pentru mai mulți specialiști în materie de psihologie socială, această reconfigurare poartă, indubitabil, amprenta unei importante mutații de ordin calitativ. Din acest moment, spun ei, reprezentările noastre cu referire la oameni, fapte ori evenimente funcționează ca niște entități distincte. Într-un asemenea context, ele reproduc constructe psihomentele despre care se poate spune că poartă un vădit caracter unitar (fiind ansambluri cognitive alcătuite din teme, principii, atitudini sau norme), că sunt ogindiri active ale realității (având puterea de a organiza și filtra elementele de mediu), că sunt dinamice (exprimând rețele de idei, metafore și imagini mult mai mobile și mai fluide decât teoriile sau conceptele) și că, fiind unitare, energizante și dinamice, dispun de o configurație extrem de complexă, înglobând – în același timp – atât elemente accentuate/ponderoase, intitulat „noduri figurative” (S.Moscovici), „noduri statice” (P.H. Chombart de Lauwe), „noduri centrale” (J.-C. Abric), „sisteme centrale” (N.Roussiau, C.Bonardi, C.Flament), „noduri organizatoare” (J.B. Grize, P.Verges, A.Silem), „noduri structural latente” (A.S. De Rosa) sau „noduri tari” (G.Mugny, F.Curagati), cât și elemente mai puțin accentuate/ponderoase, denumite fie „elemente periferice” (J.-C. Abric, P.Moliner), fie „elemente secundare” (S.Ehrlich), fie, în sfârșit, „elemente marginale” (C.Flament).

Așa cum complexitatea configurațională a reprezentărilor sociale stârnește – în ultimul timp, cel puțin – un interes de proporții, să vedem, în continuare, la ce poate fi redusă chintesența elementelor care dau naștere unei asemenea complexități.

Dacă e să ne referim – pentru început – la semnificația „nodurilor centrale” sau, într-o altă ordine de cuvinte, la cea a „sistemelor centrale” (vom prefera să operăm, preponderent, cu sintagmele propuse de către J.-C. Abric și, respectiv, N.Roussiau, C.Bonardi și C.Flament, deoarece anume acestor îmbinări de cuvinte li se atribuie prioritate în majoritatea surselor de specialitate), atunci ar fi de remarcat că destinația lor rezidă în *a reprezenta componentele fundamentale ale reprezentării*. Prin felul în care se impun, elementele vizate, după cum relevă J.-C. Abric (1994, p.21), fac dovada faptului că sunt simple, concrete, coerente, că se află în totală corespundere cu sistemul de valori la care se referă individul sau grupul și că reflectă normele sociale ambiante. Îndeplinind, conform aceluiași J.-C. Abric (1984; 1994; 2002), trei funcții de bază – *generativă* (prin ea elementele constitutive ale reprezentării se „creează și se transformă”, căpătând un anumit sens, o anumită valoare), *organizatorică* (prin ea are loc unificarea întregului ansamblu, se determină natura legăturilor care pot fortifica reprezentarea) și *stabilizatoare* (prin ea este asigurată durabilitatea, rezistența în timp a reprezentării) – ele fac ca în contexte mișcătoare și evolutive câmpurile reprezentationale să-și păstreze consistența, tonusul ideatic, predictibilitatea comportamentală. În lipsa „nodurilor centrale” (= „sistemelor centrale”), ar fi imposibil de efectuat studiul comparativ al variatelor tipuri de reprezentări. Or, pentru ca două reprezentări să fie diferite, ele trebuie să fie organizate în jurul a două „noduri” diferite.

Cum pot fi identificate „nodurile centrale”?

Concluziile obținute în rezultatul unor cercetări științifice riguroase arată că acest lucru poate fi efectuat atât *cantitativ*, cât și *calitativ*. Din punct de vedere *cantitativ*, „nodurile centrale” redau tipul de constructe cerebrale care apar de cele mai multe ori în discursurile subiecților. Dispunând de cote ridicate (chiar foarte ridicate) în diagramele de frecvență, ele simbolizează un indicator pertinent al *centralității*. J.-C. Abric, bunăoară, recurgând – cu aproape treizeci de ani în urmă (1984) – la un experiment prin care a cerut unui grup de studenți să memorizeze un șir de cuvinte cu referire la calitățile fundamentale ale artizanatului, observă că, într-o asemenea situație, cel mai bine sunt reținute, de regulă, cuvintele care sunt situate cel mai aproape de zona centrală a reprezentării axate pe vechiul meșteșug. Așadar, după cum ne arată cunoscutul psihosociolog

francez, pentru a condiționa o acțiune structurantă, cognițiile centrale trebuie să fie într-o relație nemijlocită și foarte strânsă cu un număr cât mai mare de cogniții relative la obiectul reprezentării sociale. La o viziune similară, pentru a oferi încă un exemplu, ajunge și C.Guimelli, care reușește să stabilească, ceva mai aproape de zilele noastre (1990), că „nodurilor centrale” le aparține cea mai impunătoare „valență” pe întreaga arie a reprezentării și că tot lor le este dat să asigure, pe aceeași arie, numeroase relații de tip inductiv. Inspirându-se, ulterior, din ceea ce-au reușit să înregistreze atât J.-C. Abric și C.Guimelli, cât și mulți alți cercetători (care, fiind „pe una și aceeași undă” cu primii doi, au ajuns la descoperiri similare), P.Moliner (1994), autorul inconfundabilelor *Cinq questions a propos des representations sociales* și *Les methodes de reperage et d'intification du noyau des representations sociales*, elaborează o viziune de ansamblu asupra fenomenului, o formulă interpretativă sintetică în conformitate cu care: **(i)** o cogniție este centrală pentru că întreține o relație privilegiată cu obiectul reprezentării; **(ii)** o cogniție este intens conexată altora pentru că este centrală ori, pentru că este centrală, ea apare mai frecvent legată de altele și **(iii)** relația privilegiată pe care cogniția centrală o întreține cu obiectul reprezentării este una simbolică și rezultă din condițiile istorice sau sociale care au favorizat apariția reprezentării. Cât privește dimensiunea calitativă, aceasta tratează „nodurile centrale” (= „sistemele centrale”) drept stări cerebrale care conferă reprezentării un sens aparte. Reunind credințe, stereotipuri, atitudini puternic marcate, ele nu fac altceva decât să oglindească niște normativități. P.H. Chombart de Lauwe (1963) stabilește, bunăoară, că „nodurile centrale” care țin de reprezentarea rolului social al femeii sunt constituite, în temei, din stereotipuri cu o puternică valoare afectivă. Cu aproape 30 de ani mai târziu, la o concluzie similară ajunge și P.Verges (1992), observând că reprezentarea socială a banilor se organizează în jurul unor „noduri” ce redau, cu precădere, viziuni morale asupra economiei, precum și judecăți asupra eticii și normelor morale legate de calitatea vieții.

Aducând la un numitor comun ideile cu referire la centralitatea constructelor reprezentationale, același P.Moliner învederează opinia conform căreia „nodurile centrale” dispun esențialmente de patru proprietăți fundamentale – valoarea simbolică, asociativitatea, proeminența și conexitatea. Dacă primele două, potrivit cunoscutului psihosociolog francez, redau proprietăți calitative, atunci celelalte sunt de o evidentă extracție cantitativă, ele fiind – de fapt – niște derivate ale primelor*. Caracteristicile de bază ale proprietăților enunțate se prezintă în felul următor:

- *Valoarea simbolică* indică la capacitatea elementelor centrale de a pune în lumină „substanța” obiectului reprezentării, de a reda imagini care au o forță sugestivă impresionantă și care, drept consecință, pot întreține legături trainice cu persoanele, lucrurile sau evenimentele care pot suscita emergența „categoriilor de cunoștințe cu funcționalitate socială”. Nodul central, într-un asemenea context, exprimă structura simbolică din care izvorăște sensul întregii reprezentări. Dacă, în anumite împrejurări, din nucleu dispăre unul sau mai multe elemente, atunci reprezentarea, cu siguranță, rămâne fără sens. Pornind, spre exemplu, de la faptul că noțiunile „complex” și „refulare” sunt fundamentale pentru reprezentarea socială a psihanalizei, putem afirma cu toată certitudinea că eliminarea acestora din nucleu ar face dificilă, dacă nu chiar imposibilă – recunoașterea unui asemenea gen de reprezentare.
- *Asociativitatea* arată că părțile componente ale nucleului central (idei, noțiuni, metafore, atitudini, credințe etc.) dispun de o indubitabilă polisemie și de un puternic caracter asociativ. Cu asemenea caracteristici – pe care, va trebui să remarcăm, le-a pus într-o primă evidență S.Moscovici – componentele în cauză „pot îmbrăca diverse forme gramaticale și se pot alipi de alte cuvinte și expresii pentru a genera noi sensuri”. Exemplificând, vom observa că este dinnou cazul noțiunii de „complex”. Asumându-și varii forme gramaticale (substantiv, verb sau/și adjectiv) și fiind în stare să primească tot felul de înțelesuri, ea – așa cum relevă specialiștii – „sintetizează, de una singură, toate clasele de concepte, fiecare situație putând crea propriul său complex”. Mai mult, tot ea este aceea care „poate modifica sensul cuvântului căruia i se asociază (sintagmele „complex de inferioritate”, „complex de castrare” sau „complex de timiditate” conferă un statut științific distinct cuvintelor inferioritate, castrare și timiditate)”. Asociativitatea, după cum se poate de observat, este generată „de bogăția posibilităților pe care un termen o ascunde, de realitatea complexă pe care o desemnează și pe care o reprezintă în discurs: cu cât această bogăție este mai mare, cu

* Ulterior, acest unghi de vedere și-a găsit o largă răspândire atât în rândul psihosociologilor din *Vest*, cât și în al celor din *Est*, inclusiv în comunitatea psihosociologilor din spațiul românesc. Cu referire la ultima remarcă – pe care o apreciem ca fiind revelatoare – a se vedea spre exemplu: A.Neculau. *Reprezentările sociale – dezvoltări actuale*. - În: Psihologie socială. Aspecte contemporane / Prefață de S.Moscovici. - Iași: Polirom, 1996, p.41-42; A.Neculau & M.Curelaru. *Reprezentări sociale* / A.Neculau (coord.): Manual de psihologie socială. - Iași: Polirom, 2003, p.297 sau/și M.Șleahțișchi. *Eseu asupra reprezentării puterii. Cazul liderilor*. - Chișinău: Știința, 1998, p.158.

atât noțiunea respectivă poate stabili mai multe „punți” cu alte realități și, prin urmare, poate ocupa un loc mai important în discurs”.

- *Proeminența* elementelor constituante ale nucleului central este dată de frecvența înaltă cu care acestea își fac apariția în contextul discursurilor reprezentative. După cum constată P. Moliner, „ (...) *unele cogniții, desemnate prin etichete verbale, apar mai des decât altele în discurs, caracteristică a centralității și consecință a valorii sale simbolice*”. În reprezentarea socială a psihanalizei, bunăoară, termenul „complex” apare de cele mai multe ori, ceea ce înseamnă că anume lui îi revine misiunea de a se impune în calitate de „valoare structurală sigură”. Înfățișând aspectul cantitativ al valorii simbolice, proeminența desemnează coordonatele zonei centrale a câmpului semantic. Cu cât o noțiune este mai specifică pentru obiectul de reprezentare, cu atât este mai probabil ca subiecții o vor evoca mai des în luările lor de poziții. Venind în continuarea ideilor expuse mai sus, P. Verges propune ca identificarea „valorilor structurale sigure” să se axeze nu doar pe „radiografierea” frecvenței de apariție a acestora, ci și pe stabilirea rangului pe care ele îl dețin „într-un ansamblu de cuvinte rostite”. Pe lângă punerea în evidență a termenilor enunțați în baza unei ierarhii de constructe verbale majoritare (sau minoritare), este foarte important să fie stabilită importanța pe care o acordă subiecții punctelor de vedere emise. Dacă în primul caz putem vorbi despre profilarea unei dimensiuni colective (= numărul de apariții ale termenului în cadrul unei populații), atunci în cel de-al doilea – despre reliefaarea unei distribuții statistice care corespunde unor operații cu caracter individual.
- *Conexitatea* este strâns legată de asociativitate, ea fiind dependentă de existența itemilor care apar „într-o mai puternică conexiune/unitate decât alții”. Într-un studiu consacrat reprezentării sociale a imigrantului în rândul francezilor s-a observat, de exemplu, că, dintr-o listă de 60 de itemi, termenul privilegiat (= cu cea mai mare ieșire spre alți itemi) a luat expresia de *algerian*. Astfel, în situația în care un anume element demonstrează că dispune de o forță asociativă mare, el va antrena – mai devreme sau mai târziu – o bună parte din acele elemente care nu dispun de o asemenea forță. Esențialmente, conexitatea nu reprezintă altceva decât *volumul legăturilor* sau – într-o altă ordine de cuvinte – *numărul de conexiuni pe care le au unii termeni cu alții*.

Spre deosebire de elementele centrale, care – așa cum am văzut – au *statut de evidență*, fiind în corespundere cu valorile, normele și tradițiile culturale la care se raportează individul sau grupul, cele de ordin *periferic* sunt chemate să concretizeze – prin *explicitare, ilustrare* sau/și *justificare* – semantica reprezentării. Din punctul de vedere al lui C. Flament (1989, p.233), acestea din urmă înfățișează scheme mentale care, aflându-se sub imperiul înțeleșurilor degajate de „nodurile centrale”, oferă reprezentării *posibilitatea de a decripta varii ipostaze contextuale*. Deținând statutul de interfață instituite între „nodul central” și contextul social concret, „elementele periferice” marchează detaliile, creează ambianțele situaționale particulare. Constituind expresia concentrată a informațiilor reținute, selecționate și interpretate, precum și a judecăților elaborate cu referire la un anume obiect social, „elementele periferice” condiționează așa-numitul *efect de «parașoc»* (= protejează corpul central al reprezentării în fața constrângerilor externe, menținându-i integritatea*) La concret, atunci când „nucleul central” este atacat/amenințat, ele dispun de proprietatea de a deveni „scheme strani”. De cele mai multe ori, conform lui C. Flament (1987, p.146), această proprietate a „elementelor periferice” se reduce la patru însușiri de bază: *reamintirea normalului, desemnarea elementului străin, confirmarea contradicției existente între normalul reamintit și elementul străin desemnat și propunerea unei raționalizări ce ar permite să se suporte (un timp) contradicția existentă*.

Impunându-se în calitate de cea mai flexibilă, cea mai expusă, cea mai vie, cea mai accesibilă și cea mai mobilă parte a reprezentării, elementele periferice, după cum estimează A. Neculau, oferă reprezentării *posibilitatea de a se ralia realității de moment, să rețină, să trieze informațiile, să formuleze evaluării, să elaboreze credințe și stereotipuri* (1996, p.42). Asimilând, spre deosebire de „nodurile centrale”, experiențele private ale celor mulți, ele, precum au demonstrat pe parcurs C. Flament (1994), A.M. Mamontoff (1996) și N. Roussiau cu C. Bonardi (2001), sunt acelea care (x) *fac suportabilă eterogenitatea grupului* (doar în „cea mai flexibilă parte a reprezentării”, obiectiv vorbind, devine posibilă exprimarea opiniilor separate sau/și reliefaarea particularizărilor apărute în rezultatul fragmentărilor pe subgrupuri), (y) contribuie la *aplanarea contradicțiilor* (doar în „cea mai mobilă și vie parte a reprezentării” poate avea loc, prin definiție, tolerarea antagonismelor; „inițierea negocierilor”, rezolvarea constructivă a problemelor) și (z) asigură *maximum de receptivitate la oscilațiile contextului social imediat* (doar în „partea cea mai expusă și cea mai labilă a repre-

* Cu ideea de *parașoc* intevine, pentru prima dată, C. Flament. În științele tehnice, *parașoc*-ul, vom reaminti, desemnează „garnitura destinată a amortiza șocurile, plasată în fața sau în spatele unui vehicul”.

zentării”, va trebui să recunoaștem, poate avea loc *prima receptare* a influențelor venite din exterior; doar prin acest palier – și nu prin altul! – devine posibil ca schimbarea reprezentatională să se producă în ritm cu vibrația ambientală, propagându-se gradual de la periferie spre centru). Astfel stând lucrurile, elementele periferice îndeplinesc – de zi cu zi – o *funcție de concretizare* (exprimând prezentul, experiența de viață a subiecților, caracteristicile situației), una *de reglare-adaptare* (asigurând conformarea sistemului central la constrângerile și caracteristicile situației concrete cu care se confruntă indivizii) și una *de elaborare a opti-cilor interpretative individualizate* (integrând istoria particulară a subiectului, statutul lui în cadrul grupului, experiențele personale ale acestuia). Prin funcțiile enumerate, spune J.-Cl. Abric (1994), sistemul periferic vine să înfățișeze un important *mecanism defensiv*, o forță capabilă să protejeze semnificația palierului central, o pârghie aptă să pună mereu în discuție cauza „nodului central” (în funcție de noile informații, fapte sau/și evenimente absorbite).

Așadar, în timp ce elementele centrale, dispunând de cea mai înaltă cotă în diagramele de frecvență, exprimă credințe, stereotipuri, norme sau/și atitudini puternic marcate, cele periferice redau ilustrări, exemple, variațiuni sau chiar opoziții – pe anumite segmente – între mai multe răspunsuri la aceeași problemă.

Evident, cele două tipuri de elemente nu sunt izolate unele de altele, între ele existând o legătură indisolubilă. În această ordine de idei, pe la începutul anilor '90, într-un studiu dedicat profilului componential al reprezentării, C.Flament arată că există o relație puternică și constantă între „centru” și „periferie”. Potrivit lui, există posibilitatea ca schema periferică, chiar dacă nu încetează să se afle sub imperiul nodului central, să absoarbă și să activeze o serie de informații (venite din exterior) prin care să condiționeze – mai devreme sau mai târziu – o restructurare a realului, o reconfigurare a conținutului reprezentării. Dacă elementele periferice sunt proeminente, atenționează autorul invocat, atunci lor nu le rămâne decât să intre în interacțiune cu „centralul tradițional”, propunând un nod calitativ nou, încă utopic/abstract, dar apt să profileze o schimbare. Este important, în acest caz, să apară un *element străin* care să se suprapună pe o reprezentare socială deja cristalizată.

Recurgând la o apreciere de ansamblu a sistemului central și a celui periferic, J.-C. Abric (1994, p.29-30) menționează că existența atât a unuia, cât și a celuilalt permite să se înțeleagă o caracteristică esențială a reprezentărilor sociale, caracteristică ce ar părea, la prima vedere, contradictorie: aceste reprezentări sunt, în același timp, *stabile și dinamice, rigide și suple*. Stabile și rigide, pentru că sunt determinate de un „nod central” puternic ancorat în sistemul de valori ale grupului. Dinamice și suple, deoarece asimilează modulările individuale ale membrilor grupului, istoria vieții lor, statutul în cadrul grupului, fanteziile, ambițiile, aspirațiile personale.

În linii mari, caracteristicile rezumative ale celor două sisteme pot fi redate conform următorului tabel (adaptat după J.-C. Abric, 1994):

Sistemul central	Sistemul periferic
• <i>Legătura cu memoria colectivă și istoria grupului</i>	• <i>Permite integrarea experiențelor și istoriilor individuale</i>
• <i>Consensual: definește omogenitatea grupului</i>	• <i>Suportă eterogenitatea grupului</i>
• <i>Stabil</i>	• <i>Suplu</i>
• <i>Coerent</i>	• <i>Suportă contradicțiile</i>
• <i>Rigid</i>	• <i>Flexibil</i>
• <i>Rezistent la schimbare</i>	• <i>Evolutiv</i>
• <i>Puțin sensibil la contextul imediat</i>	• <i>Sensibil la contextul imediat</i>
• <i>Funcții:</i> - <i>generează semnificații ale reprezentării;</i> - <i>determină organizarea reprezentării;</i> - <i>asigură durabilitatea, rezistența în timp a reprezentării.</i>	• <i>Funcții:</i> - <i>permite adaptarea la realitatea concretă,</i> - <i>permite diferențierea conținuturilor,</i> - <i>protejează sistemul central.</i>

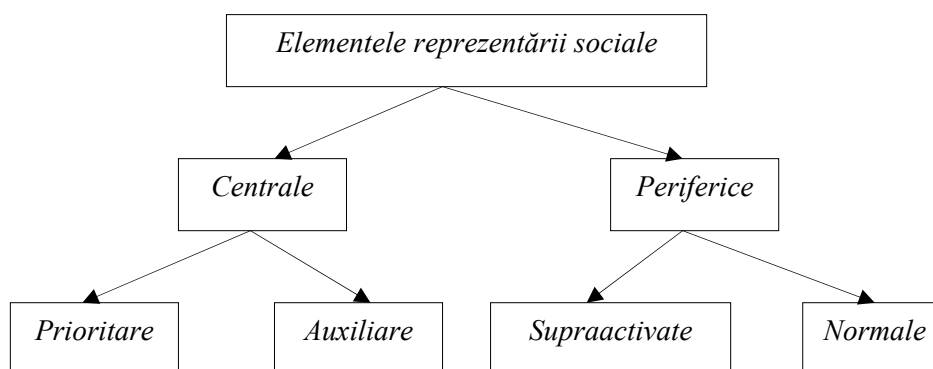
În legătură cu teoria structurală a reprezentărilor sociale se mai impune o remarcă, una finală. Sensul acesteia constă în următoarele: dacă, timp de aproape patru decenii, de la apariția *La psychanalyse, son image et son publique* a lui S.Moscovici și până la sfârșitul mileniului doi, se pornea de la premisa că atât sistemul central, cât și cel periferic nu pot să admită discriminări la nivelul elementelor constituante (ele dispunând de aceeași pondere, de aceleași „drepturi” și „prerogative”), atunci începând cu anul 2003, moment în care vede lumina tiparului *L'anatomie de idées ordinaires. Comment étudier les représentations sociales* semnată de

C.Flament și M.L. Rouquette, tot mai frecvent se vorbește despre existența unei indubitabile *diferențieri interne* în cadrul ambelor sisteme.

Astfel, „nodul central” apare ca o construcție în care se disting *elemente prioritate* (= *principale*) și *elemente auxiliare* (= *secundare*). Dacă cele dintâi elemente sunt necondiționale (= nu sunt supuse vreo unei provocări), atunci ultimele capătă o anumită valoare doar raportându-se la cele dintâi. Exemplificând, C.Flament și M.L. Rouquette fac trimitere la modul în care este reprezentat grupul ideal. După ei, între cele două elemente centrale ale respectivei construcții psihomentele există o deosebire de necontestat. Și aceasta pentru că, așa cum s-a observat pe parcursul mai multor intervenții experimentale, *grupul se definește ca fiind mai distanțat de modelul ideal* ori de câte ori în prim-planul discuțiilor se impune noțiunea de *egalitate*, și nu cea de *prietenie*. *Prietenia*, așadar, este mai importantă decât *egalitatea*, deoarece anume de la ea pornesc înțeleșurile, și nu invers. La cele semnalate de către C.Flament și M.L. Rouquette am putea adăuga și intervenția lui M.Curelaru (2006, p.96), care, pornind de la o cercetare realizată (împreună cu A.Neculau) asupra reprezentării sociale a sărăciei, arată că dintre toate elementele constituante ale „nodului central” depistat (= *lipsa banilor, mizerie, șomaj, lipsa hranei, foame*) doar unul (= *șomajul*) se evidențiază în mod special. Lucrurile iau o asemenea turnură, constată cercetătorul ieșean, fiindcă anume despre *șomaj*, și nu despre *lipsa banilor, mizerie, foame* sau *lipsa hranei* se poate spune că reproduce *cauza fenomenului* și că, datorită acestui fapt, *celelalte elemente nu au decât să derive din el*.

În aceeași ordine de idei și începând cu aceeași perioadă, despre „sistemul periferic” se vorbește ca despre o construcție în care se disting *elemente supraactivate* (= sunt mai vizibile, în cadrul analizelor apar într-o lumină privilegiată) și *elemente normale* (= sunt mai puțin vizibile, nu dețin poziții privilegiate). Convingerea lui C.Flament (1994, p.49), susținută de mulți alți cercetători consacrați din domeniu – cum ar fi, spre exemplu, M.L. Rouquette sau P.Rateau (1998) – este că în zona periferică a reprezentării se poate observa, în anumite situații, o *substructurare* constând *din sisteme relativ autonome*. Faptul în cauză oferă celor mulți posibilitatea de a se descurca cu problemele existente *fără a face apel* la zona centrală. De fapt, spun toți acei care susțin și, respectiv, promovează un asemenea unghi de vedere, este vorba despre „o accesibilitate generală de utilizarea frecventă a unor elemente aflate în legătură cu practicile sociale”.

În fond, ținându-se cont de ceea ce-au reușit să înregistreze, după 2003, C.Flament, M.L. Rouquette, P.Rateau și mulți alți analiști ai câmpurilor reprezentationale, se poate opera – atât în cercetările cu caracter fundamental, cât și în cele cu caracter aplicat – cu următoarea (sau aproximativ următoarea) formulă grafică:

Raporturile *prioritar-auxiliar* și *supraactivat-normal* nu sunt, bineînțeles, încremenite, ele variind odată cu manifestările contextuale. Unele și aceleași elemente sunt „în vogă” (dispunând de o *activare ridicată*) în unele condiții, și mai puțin „în vogă” (dispunând de o *activare scăzută*) – în alte condiții. Faptul în cauză – spun specialiștii – conduce, în mod neapărat, la apariția „zonelor mute”, a unor constructe cognitive care, fiind ancorate în conștiința indivizilor (la nivelul sistemelor reprezentationale centrale, cu precădere), se află în stare neactivată, „adormită”, „soporifică”.

Studiul realizat de C.Guimelli și J.-C. Deschamps (2000; 2003) asupra modului în care decurge reprezentarea socială a țiganilor în mediul studentesc a arătat că, în prezența altora (= sub efectul *presiunii sociale*), anumite evaluări (legate, preponderat, de ceea ce poartă numele de *rasism* sau *naționalism*) *nu au fost evocate* în discurs. Atunci când, însă, „publicul a fost înlăturat”, discursul producându-se în *condiții speciale* (= *personalizate*), ele nu au întârziat să-și facă apariția.

În același studiu, subiecții au mai fost rugați să furnizeze asociații „în numele lor ” și „în numele altora”. În situația în care răspunsurile acestora au exprimat *poziția personală* (= context firesc, normal, obișnuit), în profil au ieșit categorii precum *nomadism* sau/și *muzică*. În cea de-a doua situație, când trebuia de spus *cum ar fi reacționat francezii* (= context de substituție, artificial, neobișnuit), în prim-plan au ieșit *nomadismul* (ca și în prima situație), dar – atenție! – asociat cu *hoția*.

Alăturându-se *rasismului și naționalismului*, *hoția* vine să completeze – conform autorilor studiului invocat – „zona mută” a reprezentării cu referire la țigani.

În calitatea sa de subsansamblu specific de credințe sau de cogniții care, deși se regăsesc cu adevărat în mentalitatea indivizilor, nu sunt declarate oficial, „zona mută” ascunde o bună parte din *normele valorizate* ale acestora. Dacă nu s-ar afla în umbră, ea – cu siguranță – ar da un sens mai larg reprezentării sociale. Știind acest lucru, va trebui – pe viitor – să operăm, din plin, nu doar cu *metodele tradiționale* de identificare a câmpurilor reprezentationale (*evocări ierarhizate, chestionare de caracterizare, interviuri, interviuri-anchetă, demersuri asociative, studii de caz* etc.), dar și cu cele care poartă amprenta specialului, particularului, neordinarului – *reliefarea conținutului explicit al reprezentării, controlul centralității, crearea contextelor de substituție, interviuarea personalizată* etc.

Rezumând cele expuse mai sus, putem afirma că, aducând nefamiliarul la familiar și transformând, expresia lui S.Moscovici, *cuvintele în carne, ideile în puteri naturale, noțiunile într-un limbaj al lucrurilor*, reprezentările noastre asupra faptelor sau/și fenomenelor se arată a fi totalmente dependente de ceea ce se cheamă memorie. Instituindu-se prin mijlocirea mecanismului de obiectivare, ele dețin un loc extrem de important atât în contextul operațiunilor de estimare a experiențelor anterioare, cât și în contextul celor de proiectare a experiențelor viitoare .

Bibliografie:

1. Abric J.-C. L'approche structurale des représentations sociales: développements récents // *Psychologie et société* (Réflexions sur les représentations sociales), 2002, no.4, p.81-103.
2. Abric J.-C. L'artisan et l'artisanat: analyse du contenu et de la structure d'une représentation sociale // *Bulletin de psychologie*, 1984, no.37, p.861-875.
3. Abric J.-C. Les représentations sociales: aspects théoriques / J.-C. Abric (ed.). *Pratiques sociales et représentations*. - Paris: P.U.F., 1994, p.10-36.
4. Chombart de Lauwe M.-J. Un monde autre: l'enfance. De ses représentations a son mythe. - Paris: Payot, 1979.
5. Curelaru M. Reprezentări sociale. - Ediția a II-a, revăzută. - Iași: Polirom, 2006.
6. Doise W., Palmonari A. L'étude des représentations sociales. - Neuchatel: Delachaux et Niestle, 1986.
7. Fischer G.-N. Les concepts fondamentaux de la psychologie sociale. - Paris: Dunod, 1987.
8. Flament C. Pratiques et représentations sociales / J.-L. Beauvois, R.V. Joule, J.-M. Monteil (ed.). *Perspectives cognitives et conduites sociales*. Vol.1: Théories implicites et conflits cognitifs. - Cousset: Del Val, 1987, p.143-150.
9. Flament C. Structure, dynamique et transformation des représentations sociales / J.-C. Abric (ed.). *Pratiques sociales et représentations*. - Paris: P.U.F., 1994, p.37-58.
10. Flament C., Rouquette M.L. L'anatomie des idées ordinaires. Comment e'tudier les représentations sociales. - Paris: Armand Colin, 2003.
11. Guimelli C., Deschamps J.-C. Effets de contexte sur la production d'associations verbales. Le cas des représentations sociales des gitans // *Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, 2000, no.47-48, p.44-54.
12. Guimelli C., Deschamps J.-C. Reprezentări sociale ale țiganilor în Franța / L.M. Iacob, D.Sălăvăștru (coord.). *Psihologia socială și Noua Europă*. In onorem Adrian Neculau. - Iași: Polirom, 2003, p.162-175.
13. Herzlich C. Sante et Maladie. Analyse d'une representation sociale. - Paris: Mouton, 1969.
14. Herzlich C. La representation / S.Moscovici (ed.). *Introduction a la psychologie sociale*. Vol.1. - Paris: Larousse, 1972.
15. Jodelet D. Représentations sociales: phénomènes, concept et théorie / S.Moscovici (ed.). *Psychologie sociale*. - Paris: P.U.F., 1984, p.357-378.
16. Mamontoff A.M. Transformation de la représentations sociales de l'identité et schèmes étranges: le cas des jigans // *Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, 1996, no.29, p.64-77.
17. Moliner P. Les methodes de repérage et d'identification du noyau des représentations sociales / C.Guimelli (ed.). *Structures et transformations des représentations sociales*. - Lausanne: Delachaux et Niestle, 1994, p.199-232.
18. Moscovici S. & Vignaux G. Le concept de thémata / C.Guimelli (ed.). *Structures et transformations des représentations sociales*. - Lausanne: Delachaux et Niestle, 1994, p.25-72.
19. Moscovici S. Fenomenul reprezentărilor sociale / A.Neculau (coord.). *Psihologia câmpului social*. Reprezentările sociale. - Iași: Polirom, 1997, p.15-76.

